

Waarom de groothandel in verdovende middelen niet zonder ondergrondse bankiers kan

*Melvin Soudijn**

Een bekend scenario uit actiefilms gaat als volgt. De titelheld heeft afgesproken met een gevaarlijke criminele groepering om een grote hoeveelheid drugs voor een bepaald bedrag te kopen. De setting is vaak een verlaten plek, zoals een afgelegen loods of pakhuis, in de avondschemer of nacht. Omdat beide partijen elkaar niet vertrouwen, is er afgesproken dat de overdracht gelijktijdig zal plaatsvinden. De ene partij zal de drugs overdragen op het moment dat de andere partij een koffer of sporttas met geld overhandigt. Vooraf mogen beide partijen in elkaars tas kijken of een steekproef nemen. Dan komt het cruciale moment, de daadwerkelijke overdracht. Vaak kan één partij het niet laten om de ander op te lichten (er zijn per slot van rekening criminelen in het spel), wat resulteert in een grote knok- en schietpartij. Maar hoe realistisch is dit scenario in de werkelijkheid?

Dat is vooralsnog onduidelijk. In de wetenschappelijke literatuur wordt over het algemeen weinig aandacht aan de financiële bedrijfsvoering van grootschalige drugshandelaren gegeven (Kruisbergen 2017; Saphaen & Van Ruitenburt 2024). Als er al financiële details worden besproken, zijn deze gericht op een schatting van de straatwaarde, het bestedingspatroon en manieren waarop de opbrengst eventueel is witgewassen. Dat is op zich niet vreemd, omdat onderzoekers moeten roeien met de riemen die ze hebben. Doorgaans zijn die riemen de gegevens die zijn vastgelegd in opsporingsdossiers of rechtbankverslagen als het op de groothandel in drugs aankomt. Als er witwassen ten laste wordt gelegd, is de focus op de nettowinst: de omzet minus aftrek van onkosten. Deze nettowinst kan dan na een veroordeling voor witwassen worden ontnomen (naast het opleggen

* Dr. M.R.J. Soudijn is senior onderzoeker bij de Eenheid Landelijke Opsporing en Interventies (LO) van de politie en research fellow bij het Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving.

van een boete en/of gevangenisstraf). Maar om een veroordeling voor drugshandel of witwassen te verkrijgen is het voor de opsporende instanties van minder belang *hoe* criminelen onderling hun betalingen regelen. Details over betaalaafspraken zijn dan ook amper in processen-verbaal terug te vinden. Aangezien de groothandel in verdovende middelen zich in wetenschappelijk opzicht niet goed leent voor enquêtering of veldwerk, komt de financiële afhandeling hiervan ook amper in de literatuur aan de orde.

In dit artikel probeer ik deze lacune enigszins te vullen. Hierbij wordt een plausibel alternatief voor het bovengenoemde filmscenario geschetst, omdat het ook een logische verklaring biedt voor een derde partij die tegenwoordig vaak met drugshandel in verband wordt gebracht: ondergrondse bankiers. Dit leidt tot de volgende verkennde onderzoeksvraag: hoe wordt de internationale groothandel in verdovende middelen financieel afgehandeld en welke rol speelt ondergronds bankieren daarbij?

Het artikel is als volgt opgebouwd. In de volgende paragraaf wordt het formele kader (de bestrijding van crimineel geld) geschetst waartoe de financiële afhandeling van de groothandel in verdovende middelen zich moet verhouden. Vervolgens worden vier financiële kenmerken van de drugsgroothandel benoemd die nauw met elkaar samenhangen, maar zelden in een onderlinge relatie worden beschreven. In de paragraaf 'Ondergronds bankieren' wordt uitgelegd dat deze methode een *perfect fit* biedt op deze vier financiële kenmerken. Vervolgens worden enkele ontwikkelingen op het gebied van ondergronds bankieren aangekaart, om te eindigen met een slotconclusie.

Bij dit artikel geldt een waarschuwing vooraf: het ontbreekt aan harde data en cijfers. Ik leun namelijk op enkele eerder door mij uitgevoerde onderzoeken naar de drugseconomie en ondergronds bankieren (Bouchard e.a. 2021; Levi & Soudijn 2020; Soudijn 2014, 2015, 2016, 2017, 2024; Soudijn & De Groen 2015; Soudijn & Reuter 2016). Dit wordt aangevuld met mijn ervaringen als 'practitioner' op het gebied van de witwasbestrijding, waar ik al sinds 2008 als strategisch onderzoeker werkzaam in ben. In de loop der jaren zijn minstens veertig dossiers over ondergronds bankieren mijn bureau gepasseerd, heb ik informatie over ruim 200 verdachten van dit delict nader bekeken en tientallen informele gesprekken met specialisten in de aanpak van ondergronds bankieren gevoerd. Echter, deze gegevens zijn destijds niet volgens

een bepaald stramien geanalyseerd of op enigerlei wijze vastgelegd. Het artikel moet dan ook als de *aanzet* tot een denkrichting worden gezien, een verkenning die kan dienen om later verder te toetsen.

Achtergrond

In de aanpak van georganiseerde misdaad en criminele samenwerkingsverbanden focust de Nederlandse overheid niet alleen op gronddelicten, maar ook op de financiële aspecten hiervan.¹ Die financiële focus heeft meerdere doelen. Zo wil de overheid de integriteit, stabiliteit en reputatie van het financiële stelsel beschermen en ondermijning tegengaan.² Daarnaast luidt het bekende devies dat misdaad niet mag lonen. Witwassen is daarom sinds 5 december 2001 strafbaar gesteld (art. 420bis Wetboek van Strafrecht (Sr)). Vervolgens is de strafmaat in 2016 van vier naar zes jaar verhoogd en kan deze zelfs oplopen naar acht jaar als het witwassen herhaaldelijk heeft plaatsgevonden (art. 420ter Sr). Verder kan de overheid onrechtmatig verkregen vermogen confisqueren en beslaan en een ontnemingsvordering opleggen. Dat het hier geen dode letter betreft, getuigen de jaarberichten van het Openbaar Ministerie. In 2021 werd bijvoorbeeld voor € 368 miljoen beslag gelegd en werd bij de totale instroom van misdrijfzaken in 3% van de gevallen witwassen als prioritair delict (N=5.820) ten laste gelegd.³ Verder zijn verschillende overheidsinstanties gezamenlijk betrokken bij de aanpak van witwassen, het zogeheten ‘handhavingsnetwerk witwassen’ (Slot & De Swart 2018).

Maar niet alleen de opsporing en andere overheidsinstanties zijn belast met het tegengaan van witwassen. Ook de publiek-private samenwerking is onderdeel geworden van de witwasbestrijding. Zo wordt van financiële instellingen en diverse private partijen verwacht dat zij in het kader van de Wet ter voorkoming van witwassen en financieren van terrorisme (Wwft) iedere transactie tegen het licht houden en bij twijfel melden aan de Financial Intelligence Unit (FIU)-

1 *Kamerstukken II* 2012/13, 33685 nr. 3; *Kamerstukken II* 2017/18, 34808, nr. 3; brief van de Minister van Justitie en Veiligheid, Contouren breed offensief tegen georganiseerde ondermijnende criminaliteit, 18 oktober 2019, nr. 2728693.

2 Algemene leidraad Wwft, 2020, <https://open.overheid.nl/documenten/ronl-41fd18f7-f1f8-4bf9-991c-6f1fef44ab04/pdf>.

3 Zie www.om.nl/documenten/jaarverslagen/om/map/2019-en-verder/om-jaarbericht-2021, p. 47.

Nederland. Wanneer daar aanleiding toe is, verklaart FIU-Nederland zulke transacties vervolgens verdacht. Daarmee staan deze transacties direct ter beschikking van de opsporingsdiensten. In 2021 kregen 96.676 transacties het predicaat ‘verdacht’ (FIU-Nederland 2022). In een recent wetsvoorstel voor de aanpak van witwassen wordt verder ingezet op een verbod van contante betalingen voor goederen boven € 3.000 in plaats van de huidige meldgrens van € 10.000.⁴

De hoge aantallen strafzaken, beslagen en FIU-meldingen geven aan dat de overheid en de financiële sector serieus zaak van de witwasbestrijding maken. Maar wat het effect van de toegenomen aandacht voor witwassen op de algemene of georganiseerde criminaliteit is, is onduidelijk. De Algemene Rekenkamer geeft bijvoorbeeld aan dat zij onvoldoende kan bepalen of de meldketen doelmatig en doeltreffend functioneert (Algemene Rekenkamer 2008, 2014, 2022). De vastgelegde gegevens over witwassen zouden ongeschikt zijn als strategische informatie (Hoogenboom 2021). Ook de private sector heeft kritiek (Verhage 2011; Pol 2020). Banken maken bijvoorbeeld hoge kosten om aan hun controlerende verplichtingen te voldoen, maar geven aan dat zij vanuit de meldketen onvoldoende terugkoppeling krijgen op hun gemelde transacties. Omdat er sancties (boetes) staan op niet-adequaat melden, zijn banken voor de zekerheid ‘defensief’ gaan melden. Dat wil zeggen dat de banken voor de zekerheid maar een melding doen, ook al is daar objectief gezien niet strikt reden toe.

Financiële kenmerken groothandel

Hoewel een analyse van de effecten van het antiwitwasbeleid over het hele spectrum lastig is, zijn sommige gevolgen wel concreet te maken. Stel dat een particuliere klant € 100.000 aan contant geld bij een bank wil afstorten. De kans dat er dan allerlei financiële alarmbellen zullen afgaan, is vrijwel honderd procent. Niet alleen zal de transactie door de bank als ‘ongebruikelijk’ worden bestempeld en aan FIU-Nederland worden gemeld, maar waarschijnlijk zal de particulier ook door de bank worden uitgenodigd om de reden voor de transactie toe te lichten. Als de bank de verklaring ontoereikend acht, is er grote kans dat eerdere transacties van de klant alsnog tegen het licht worden

⁴ Zie www.rijksoverheid.nl/ministeries/ministerie-van-financien/documenten/kamerstukken/2022/10/21/wetsvoorstel-plan-van-aanpak-witwassen.

gehouden, of misschien wordt wel definitief ‘afscheid’ van de cliënt genomen.

Nu zal de gemiddelde burger niet vaak in een situatie terechtkomen waarbij deze € 100.000 afstort. Maar dat is wel precies het soort probleem waar een groothandelaar in cocaïne tegenaan loopt. Om dat beter te begrijpen, dient naar de financiële afhandeling van de groothandel (voor het gemak gerekend vanaf 100 kilo) in cocaïne te worden gekeken. Daarbij is onderscheid te maken in vier kenmerken die nauw met elkaar samenhangen, maar zelden in een onderlinge relatie worden beschreven (zie ook Fuentes 1998; Matrix Knowledge Group 2007; Soudijn & Reuter 2016; Hall & Antonopolous 2017; Europol 2015).

Kopen op krediet

Ten eerste kan in de groothandel van cocaïne op krediet worden gekocht. Waar de gewone drugsgebruiker of straathandelaar vaak direct zijn leverancier dient te betalen, is dit in de groothandel niet altijd noodzakelijk. In de groothandel kunnen kiloblokken op krediet worden geleverd, verminderd met een aanbetaling. Dit is voor de leverancier een minder groot financieel risico dan het op het eerste gezicht lijkt. Voor groothandelaren in Nederland schommelt de inkoop prijs van één kiloblok (onversneden) cocaïne de laatste jaren tussen de € 26.500 en € 31.000 (DLIO 2022, p. 41). Maar voor Zuid-Amerikaanse leveranciers is een kilo cocaïne veel goedkoper vanwege het simpele feit dat zij dicht bij de productiebron zitten. De kiloprijs van een blok cocaïne, vlak voor dit op transport naar Europa gaat, ligt in Colombia rond de € 2.700 (DLIO 2022, p. 41).⁵ Uiteraard zullen transportkosten en dekladingen de inkoop prijs verder opdrijven, maar het punt is dat als de groothandelaar in Zuid-Amerika een aanbetaling van bijvoorbeeld slechts 10% van de Nederlandse handelswaarde vraagt, hij hiermee zijn inkoop prijs al heeft afgedekt.

5 Daarbij wordt voor het gemak even buiten beschouwing gelaten dat factoren als het hebben van de juiste criminele contacten, de frequentie van de afname, de hoeveelheid of zelfs de gunfactor ook invloed op de prijs zullen hebben (DLIO 2022; Gruter & Van der Mheen 2005; Zaitch 2002).

Aansprakelijkheid

Het tweede kenmerk betreft aansprakelijkheid. Het spreekt voor zich dat goederen die op krediet worden gekocht op een gegeven moment ook moeten worden betaald. Maar wat als er iets misgaat? Het smokkelen van een zending drugs is immers niet zonder risico. De lading kan bijvoorbeeld in de haven door de douane (of criminele concurrenten) worden onderschept. De vraag is dan wie het verlies voor zijn rekening neemt. De leverancier of de afnemer?

Om conflicten over aansprakelijkheid te vermijden, wordt in het drugsmilieu doorgaans het moment van fysiek eigenaarschap als uitgangspunt genomen. Dat betekent dat het krediet (de schuld) van de afnemer pas gaat lopen vanaf het moment dat hij de partij drugs daadwerkelijk in handen heeft. Als bijvoorbeeld de zending cocaïne al in de haven in beslag wordt genomen, nog voordat deze uit de containers kon worden gehaald en overgedragen, heeft de afnemer geen betalingsverplichting.

Hoge omloopsnelheid

Het derde kenmerk betreft een hoge omloopsnelheid van zowel de goederen als de opbrengsten. Dit heeft alles te maken met het verkleinen van de financiële risico's. Stel dat voor een zending van 100 kilo cocaïne een kiloprijs van € 26.500 is afgesproken. Vanaf het moment dat de groothandelaar in Nederland deze partij fysiek heeft ontvangen, moet hij € 2.650.000 (minus aanbetaling) aan zijn leverancier betalen. Mocht hij de cocaïne verliezen, dan blijft hij nog steeds verantwoordelijk voor het volledige bedrag, aangezien hij er bezit van heeft genomen. De afnemer zal daarom proberen om zo snel mogelijk zijn kilo's door te verkopen in kleinere porties aan andere groot- of tussenhandelaars. Elke kilo die wordt overgedragen, valt dan niet langer onder zijn verantwoordelijkheid en beperkt daarmee een deel van zijn risico. Maar met het overdragen van de kilo's is hij nog niet volledig gevrijwaard van alle financiële risico's. Hij dient immers het afgesproken bedrag nog aan zijn leverancier te betalen. Aangezien drugsopbrengsten illegitiem zijn, bestaat er het risico dat de overheid deze opbrengsten bij ontdekking in beslag neemt. Dit is geen gering risico, omdat de overheid de aanpak van witwassen de afgelopen jaren hoge op de agenda heeft gezet, zoals aan het begin van deze paragraaf is betoogd.

Het is voor de groothandelaar in Nederland daarom niet verstandig om eerst alle kilo's te proberen te verkopen, om vervolgens in één keer zijn schuld aan de leverancier te voldoen. Het is financieel veiliger om van iedere verkochte portie direct het afgesproken bedrag af te lossen. Het gevolg is dat de partij van 100 kilo niet resulteert in een eenmalige financiële transactie tussen leverancier en groothandelaar, maar een voortdurende stroom aan betalingen van tienduizenden euro's tussen deze twee oplevert.⁶

Contant geld

Het vierde en laatste kenmerk van de groothandel is dat bedragen in dit segment van de handel doorgaans nog in contanten bijeen wordt gebracht. Dit vindt zijn oorzaak in 'trickle up'-effecten (Soudijn & Akse 2012). Simpel gezegd, straatdealers ontvangen voor hun handel vaak contant geld, waarmee zij hun tussenhandelaren betalen, die vervolgens op hun beurt daarmee weer de groothandelaren betalen. Weliswaar vindt drugshandel ook op het darkweb plaats, waarbij de betalingen in cryptovaluta worden verricht, maar die omvang is (nog) te beperkt om omvangrijke betalingen op groothandelniveau te vervangen. Ook is in recent onderzoek naar de straathandel in drugs nog geen omslagpunt gesignaleerd waarop van cash naar cryptovaluta wordt overgestapt (Schrama e.a. 2022). Bovendien heeft contant geld, vergeleken met cryptovaluta, het voordeel dat het niet te traceren is. Er is geen blockchain of register (Schrama e.a. 2022). Contant geld laat geen *paper trail* achter dat opsporingsambtenaren naderhand kunnen volgen.

Theoretisch gezien zouden betalingen ook kunnen plaatsvinden in andere waardedragers, zoals bijvoorbeeld goud, diamanten of horloges. Maar als betaling richting bijvoorbeeld Colombia wordt dit amper in de praktijk gezien. Telkens moet hierbij in de gaten worden gehouden dat er (a) hoge bedragen zijn gemoeid met de groothandel in verdovende middelen en (b) een eenmalige transactie ontoereikend is (zie het derde kenmerk). Ook zullen deze waardedragers zelf op enig moment moeten worden aangeschaft, hetzij chartaal, hetzij giraal of via cryptovaluta. De verkoop van deze goederen is in Nederland omgeven met beleid en regelgeving die gericht is op het voorkomen

⁶ Bewijs is hier bijvoorbeeld voor te vinden in de boekhouding van Colombiaanse drugsstrafzaken (Soudijn & Reuter 2016).

van witwassen. Er bestaat dan ook grote kans dat het herhaald aanschaffen van deze goederen een melding richting FIU-Nederland triggert.

Ondergronds bankieren

Hoewel het moeilijk, zo niet onmogelijk is om *binnen* het financiële stelsel zonder verdenking regelmatig grote geldbedragen contant af te storten of goederen te kopen die vervolgens naar Zuid-Amerika moeten worden overgemaakt of verscheept, is er wel een oplossing als *buiten* het financiële stelsel wordt gekeken. Die oplossing verschaffen de zogeheten ondergrondse bankiers.

Ondergronds bankieren is een verzamelterm voor het verrichten van financiële transacties, voornamelijk het overmaken van geld, buiten de wettelijk gereguleerde financiële instellingen om (Stahlie & De Zeeuw 2021; Ministerie van Justitie en Veiligheid 2022). In het ondergronds bankieren zijn verschillende systemen te onderscheiden, die elk hun eigen naam hebben. In de literatuur wordt vaak verwezen naar 'hawala' (de Arabische variant) en 'hundi' (de Indiase variant) als eeuwenoude vormen.⁷ Maar er zijn ook Chinese, Sri Lankaanse, Somalische en andere vormen bekend (Maimbo 2003; Jost & Sandhu 2003; El Qorchi e.a. 2003; Cheran & Aiken 2005; Hernandez-Coss 2005). Wat deze vormen gemeen hebben, is dat doorgaans zo min mogelijk fysiek geld over de landsgrenzen wordt getransporteerd, maar met onderlinge tegenrekeningen wordt gewerkt. Simpel gesteld, bedragen die bij ondergrondse bankier A worden ingelegd, kunnen vrijwel direct bij ondergrondse bankier B in lokale valuta worden opgehaald. En omgekeerd, bedragen die B ontvangt, kunnen weer bij A worden opgehaald. Na verloop van tijd maken A en B onderling hun balansen op en worden eventuele tekorten aangevuld. In werkelijkheid gaat hier een complex netwerk aan onderlinge transacties achter schuil, waarbij een centrale *broker* opdrachten coördineert om het systeem vlot te laten functioneren.

7 Het is de vraag hoe wijdverbreid ondergronds bankieren daadwerkelijk, zeg 150 jaar geleden, was. In een reisverslag uit de negentiende eeuw wordt bijvoorbeeld beschreven dat handelaren in India de gewoonte hadden grote geldbedragen fysiek over lange afstanden te transporteren. Daardoor liepen zij kans om overvallen te worden (Griffiths 1905).

Hoewel ondergronds bankieren in Nederland is verboden, is in het buitenland soms sprake van ambivalentie. Somalië kende bijvoorbeeld door burgeroorlogen geen functionerend banksysteem. De Somalische variant van ondergronds bankieren vervulde daardoor een essentiële rol bij het afhandelen van internationale transmissies (Hamza 2006). Een ander voorbeeld is de Verenigde Emiraten. Hier is hawala vervlochten met het financiële stelsel (UNODC 2023). Omdat de term *ondergronds* bankieren een negatief (westers) stigma met zich meedraagt, en de dienstverlening waarnaar het verwijst in enkele bronlanden soms heel openlijk plaatsvindt, hebben wetenschappelijk onderzoekers gezocht naar andere terminologie. Passas (1999, 2003) introduceerde het begrip *Informal Value Transfer Systems*, afgekort als IVTS. Anderen volgden met termen als *Informal Funds Transfer (IFT) systems* (Han & Ireland 2013), *informal fund transfer systems* (El-Qorchi e.a. 2003), *informal money transfer systems* (Buencamino & Gorbunov 2002), *informal money service providers* (Winer 2008; Thompson 2006), *alternative remittance systems* (FATF 2003; McCusker 2005), *parallel banking* (Trehan 2002), *ethnic banking* en ten slotte *Hawala and other similar service providers* (HOSSPs) (FATF 2013). Al deze alternatieve benamingen proberen uit te drukken dat (a) de aard van de dienstverlening niet crimineel is en (b) alleen geldbedragen worden overgemaakt zonder andere bancaire diensten te verlenen. Uit opsporingsonderzoeken in Nederland is echter gebleken dat de alternatieve benamingen voor ondergronds bankieren toch enigszins de plank mislaan. Er wordt in deze systemen namelijk heel bewust crimineel geld aangenomen, criminele klanten worden speciaal gefaciliteerd, en soms worden er ook wel degelijk andere bancaire diensten verricht, zoals het bieden van een *escrow account* (derdenrekening), *loan backs* en het wisselen van coupures of valuta (Soudijn & Akse 2012; Soudijn 2014; UNODC 2023). Bovendien is in Nederland de activiteit niet vergund, dus betreft het nog steeds een verboden activiteit. Desondanks maakt de overheid regelmatig een onderscheid in onvergund en crimineel ondergronds bankieren.⁸ Het verschil zit hem erin dat de eerste variant regulier verdiende gelden voor legitieme doeleinden zou verplaatsen naar met naam genoemde ontvangers, terwijl de laatste variant bewust grote sommen crimineel geld van en voor anonieme klanten aanneemt. Wat de verhouding tussen deze

⁸ Zie <https://open.overheid.nl/documenten/ronl-a8e3f72ee1681fc4479e3b9306b4d07a233edd22/pdf>.

twee categorieën is, is echter onbekend. De afgelopen jaren zijn in ieder geval tientallen personen aangehouden en vervolgd voor het ondergronds verplaatsen van grote sommen crimineel geld. Het gebruik van ondergrondse bankiers heeft voor drugshandelaren namelijk verschillende voordelen. Niet alleen blijft hun naam buiten het financiële stelsel, ook doen ondergrondse bankiers niet aan *compliance* en KYC (*Know Your Customer*), waardoor formele *paper trails* ontbreken.⁹ De drugsopbrengsten kunnen ook meteen in de lokale valuta worden uitbetaald of soms zelfs in het buitenlandse financiële systeem worden ingebracht. Daarbij opereren ondergrondse bankiers, net als in de groothandel van drugs, volgens het principe van aansprakelijkheid. Oftewel, de ondergrondse bankier stelt zich garant voor elke geldsom vanaf het moment dat deze in zijn bezit komt. Hierdoor is de crimineel ervan verzekerd dat het afgesproken bedrag altijd zal worden uitbetaald, zelfs als dit geld bij de bankier door de politie (of een overvaller) in beslag wordt genomen. Ondergronds bankieren kent voor de bankiers dus financiële risico's, die zij met drie soorten maatregelen enigszins proberen af te dekken.

De eerste groep maatregelen richt zich op fysieke bescherming. Zo beschermen de bankiers zich tegen kwaadwillende klanten door op de openbare weg af te spreken, hun handelsvoorraad zo veel mogelijk te beperken en deze permanent te laten bewaken.

De tweede maatregel probeert discussies te voorkomen met klanten die veinzen hun geld niet uitbetaald te hebben gekregen. Daartoe wordt gebruik gemaakt van een informeel contract in de vorm van een zogeheten *token* (Van de Bunt & Siegel 2009; FATF 2013; Soudijn 2014). Een token is een soort afhaalbonnetje waarmee de ontvanger van het geld zich dient te identificeren.¹⁰ Doorgaans wordt daarvoor een bankbiljet gebruikt. Elk bankbiljet heeft namelijk een uniek serie-nummer, dat daarmee als eenmalige sleutel functioneert. Als de klant geld komt halen, heeft deze met de bankier (of zijn broker) van tevoren afgesproken om een bepaald serienummer te gebruiken dat de klant in zijn bezit heeft. Uitbetaling vindt dan pas plaats als het vooraf gemelde token kan worden overhandigd. Zodra de bankier het token

9 Dat wil niet zeggen dat dergelijke bankiers geen aantekeningen van hun transacties maken. Die transacties zijn echter vrijwel nooit op naam gesteld en daardoor niet aan bepaalde klanten te verbinden (Van de Bunt & Siegel 2009).

10 Een bijkomend voordeel van een token is dat het de plaats van officiële identificatiedocumenten inneemt. Daarmee kan de klant in feite anoniem blijven (Lalam 2022).

in handen heeft, is hiermee het bewijs geleverd dat de geldoverdracht is afgerond.

De derde maatregel probeert (individueel) financieel risico af te dekken door een vorm van depositogarantie. Dat betekent dat als de ene bankier tegenslag ondervindt en geen transacties meer kan uitvoeren, de andere ondergrondse bankiers zijn verplichtingen zullen overnemen. Dit wordt mogelijk gemaakt doordat ondergrondse bankiers gedeelde belangen hebben om hun systeem overeind te houden. In de literatuur wordt hierbij verwezen naar ‘vertrouwen’, ‘reputatie’ en hechte sociale (familie)banden (Van de Bunt & Siegel 2009; Nabi 2013; Passas 1999, 2003). Ondergronds bankieren wordt daardoor een soort van collectieve onderneming die zich over meerdere partijen en landen uitstrekt, waarbij gedeelde verantwoordelijkheid wordt gevoeld. Om deze reden wordt financiële schade van de ene bankier dan ook snel door de collega’s vergoed (Lalam 2022).

Discussie

De vier behandelde kenmerken (krediet, aansprakelijkheid, hoge omloopsnelheid en contant geld) die betrekking hebben op de financiële afhandeling van de groothandel in verdovende middelen kunnen als een hypothetisch construct worden gezien. Het zijn kenmerken die ik de afgelopen jaren diverse malen ben tegengekomen en die ook afzonderlijk in de literatuur worden beschreven, maar daarmee als geheel nog niet wetenschappelijk zijn getoetst. Per slot van rekening is er geen database beschikbaar of gecreëerd waaruit enige cijfermatige onderbouwing valt te herleiden. Het is dan ook onbekend welk aandeel van deze groothandel op krediet handelt.¹¹

Daarnaast moet rekening worden gehouden met het feit dat de beschreven samenhang tussen de groothandel in verdovende middelen en ondergronds bankieren geen gestolde werkelijkheid is die over tien jaar nog steeds opgeld zal doen. Processen veranderen onder druk van de opsporing, maatschappelijke ontwikkelingen of het innovatieve vermogen van de criminele ondernemers. Zo zijn er in relatie tot de groothandel in drugs en ondergronds bankieren vier trends te constateren. Het gaat om diversificatie van de klantenkring, verschuivingen

¹¹ Een persoonlijke inschatting is dat in de groothandel ten minste de helft op krediet wordt geleverd.

in marktaandeel, innovatie in financiële producten en integratie met de drugshandel. Dat houdt het volgende in.

Ten eerste is het ondergronds bankieren definitief van zijn etnische beslotenheid losgekomen. Dat bijvoorbeeld Nederlandse kampers bij hawalabankiers aankloppen, werd in de jaren negentig van de vorige eeuw nog als weinig reëel ingeschat, aangezien belemmeringen werden verwacht op het gebied van taal en vertrouwen. Het gebruik van ondergrondse bankiers werd dan ook grotendeels langs etnische lijnen beschouwd (PEO 1996). Na de eeuwwisseling werd echter al opgemerkt dat ondergrondse bankiers hun klantenkring hadden uitgebreid (FATF 2003). Uit Nederlandse opsporingsonderzoeken komt ook al langer het beeld naar voren dat etnische belemmeringen er nog amper toe doen (Soudijn 2016). Het systeem heeft zich bij de criminele klantenkring de afgelopen jaren bewezen en lijkt inmiddels volledig ingeburgerd in de bovenlaag van de illegale drugseconomie. Uit interviews met gedetineerden bleek dan ook dat ‘ondergronds bankieren (hawala) werd genoemd als dé methode om op eenvoudige en veilige wijze grote sommen geld naar het buitenland te verplaatsen’ (Unger e.a. 2018, p. 6).

Een tweede trend is dat er sprake is van onderlinge prijsconcurrentie die verschuivingen in het marktaandeel ondergronds bankieren tot gevolg heeft. Zo bleek uit een eerder onderzoek dat cocaïnegeld nog grotendeels fysiek naar Zuid-Amerika werd gesmokkeld (Soudijn & Reuter 2016). Uit in beslag genomen aantekeningen en boekhoudingen van criminelen viel af te leiden dat hier doorgaans tussen de 12-15% provisie voor werd betaald (Soudijn & Reuter 2016). Het versturen van € 1 miljoen naar Colombia kostte de drugshandelaar dus minimaal € 120.000 aan provisie. De hoogte van deze kosten viel te verklaren door het grote risico dat het versturen van contant geld met zich meebracht. Er werden namelijk koeriers naar Zuid-Amerika ingezet die door de douane moesten zien te komen met halve of hele koffers vol bankbiljetten. Dat mislukte soms, waardoor grote partijen geld in beslag werden genomen. Maar ook hier garandeerde de organisatie die het geld smokkelde haar klanten dat elke hoeveelheid geld die in beslag werd genomen, door haar zou worden gecompenseerd (Soudijn & Reuter 2016). Om zich tegen eventuele verliezen in te dekken werden dus hoge percentages aan smokkelkosten in rekening gebracht. In de loop der jaren wisten de traditionele hawalabankiers echter hun netwerken in Zuid-Amerika op te bouwen of een alternatieve route via

Dubai aan te bieden.¹² Aldaar werd het geld dan in het financiële systeem gebracht om via bedrijfsrekeningen goederen in China mee te bestellen. Deze goederen werden vervolgens naar Zuid-Amerika gestuurd en op de lokale markt verkocht ten behoeve van de drugshandelaar in bijvoorbeeld Colombia.¹³ In beide gevallen werd slechts 3-6% gerekend. Het goedkopere alternatief heeft als gevolg gehad dat contant geld vrijwel niet meer in grote hoeveelheden naar Zuid-Amerika wordt gesmokkeld. Maar het gebruik van de Chinese route heeft inmiddels ook Chinese aanbieders van ondergrondse bankiersdiensten aangetrokken, die 1-3% rekenen.¹⁴ Dit lage tarief kunnen zij rekenen dankzij een vorm van *double dipping*; de Chinese bankiers verdienen van twee kanten aan dezelfde transactie (zie bijvoorbeeld Rotella & Berg 2022; Ruggiero 2023). Via de ene transactie worden met drugsgeld uit het Westen goederen in China besteld, maar omgekeerd is er ook een Chinese geldstroom naar het Westen. Aan deze geldstroom naar het Westen zijn door de Chinese overheid echter valutaresticties opgelegd. Ondergrondse bankiers in China kunnen dergelijke restricties omzeilen, maar vragen hiervoor aan hun Chinese klanten wel een relatief hoog percentage van 10% of meer (Rotella & Berg 2022; Ruggiero 2023). Omdat met deze Chinese transactie flink winst wordt gemaakt, kunnen de Chinese bankiers klanten met drugsgeld in het Westen een relatief lager tarief aanbieden (Mavrellis 2023).

Een derde trend is het gebruik van cryptovaluta. Uit politie-informatie blijkt dat diverse drugscriminelen cryptovaluta zijn gaan kopen, aantrokken door de sterke koersstijgingen van met name bitcoin. Daarop verzochten drugscriminelen hun hawalacontacten om ook geld in bitcoins te accepteren. Aanvankelijk werd de boot afgehouden omdat ondergrondse bankiers geen cryptovaluta wilden verhandelen. Maar door de blijvende vraag wordt deze mogelijkheid inmiddels wel door diverse bankiers aangeboden. Over de gemiddelde hoogte van de cryptovaluta en de frequentie zijn echter geen cijfers voorhanden. In een onderzoek naar verdachte transacties van 55 ondergrondse ban-

12 Zij kregen verder de wind in de rug toen wereldwijd reisbeperkingen werden opgelegd in verband met het tegengaan van de COVID-19-pandemie en daarmee fysiek transport per koerier langere tijd onmogelijk was.

13 Een vorm van *trade-based money laundering* (TBML).

14 Chinese aanbieders van ondergrondse bankiersdiensten hanteren ook in andere delen van de wereld concurrerende prijzen. Volgens een Amerikaanse dagvaarding rekenen Chinezen 0,5-2% voor het wegsluizen van drugsgeld. Dat was vele malen goedkoper dan de 5-10% die andere aanbieders rekenden. Zie www.justice.gov/opa/media/1356301/dl?inline.

kiers bleek in ieder geval dat 5% van het totaal aantal meldingen (N=2.529) betrekking had op virtuele valuta (Soudijn 2024). Een vierde trend is dat ondergrondse bankiers meer in de drugshandel betrokken raken. Dat gebeurt op twee manieren. In de eerste plaats brengen zij soms vraag en aanbod van groothandelaren in verdovende middelen bij elkaar. Zij worden bijvoorbeeld door een eerdere klant benaderd met de vraag of zij iemand weten die interesse heeft om een lading cocaïne af te nemen. Aangezien zij een heel scala aan criminele klanten hebben, is dit geen vreemde vraag. De bankiers kunnen voor hun bemiddeling een kleine commissie van ongeveer 1% krijgen. In de tweede plaats worden de bankiers benaderd om als investeerder mee te liften op een zending verdovende middelen. Zij nemen dan een deel van de aanbetaling voor hun rekening. Als het transport is gelukt en de lading is doorverkocht, krijgen de bankiers hun investering met rendement terug. De bankiers blijven in beide gevallen op de achtergrond en hoeven zich verder niet met het drugstransport te bemoeien. Hoe vaak ondergrondse bankiers belanghebbende in de drugshandel zijn, is onbekend. Maar dat deze trend gaat doorzetten, wordt door politiefunctionarissen als logisch gezien.¹⁵ In mijn gesprekken wijzen zij erop dat het veelvuldig contact met drugshandelaren gezorgd heeft voor meer wederzijds vertrouwen, dat soms tot vriendschappelijke betrekkingen is uitgegroeid. Daarnaast vindt ondergronds bankieren al vele jaren in Nederland plaats, waarbij in sommige families momenteel sprake is van een tweede of misschien wel derde generatie. De kinderen die deze 'business' van hun ouders hebben overgenomen, hebben soms jeugdvrienden die in het criminele milieu zijn doorgegroeid. Via deze vrienden krijgen zij aanbiedingen om ook via de drugshandel geld te verdienen. Het is dan echter de vraag of zij nog exclusief als ondergrondse bankier moeten worden beschouwd, of gewoon als drugshandelaar.

Conclusie

In dit artikel is gekeken naar de financiële afhandeling van de internationale groothandel in verdovende middelen. Er is betoogd dat in deze

¹⁵ Bankiers hebben in zulke gevallen overduidelijk weet van de herkomst van het te verplaatsten geld. Zie bijvoorbeeld www.om.nl/actueel/nieuws/2024/04/24/verdenking-ondergronds-bankieren-van-ruim-45-miljoen.

groothandel grote hoeveelheden cocaïne op krediet kunnen worden geleverd. Daarbij wordt fysiek bezit wel gelijkgeschakeld met aansprakelijkheid. Dat heeft als gevolg dat er een hoge omloopsnelheid van goederen en contant geld optreedt om het risico op aansprakelijkheid in te dammen. Maar het internationale betalingsverkeer van drugsgelden kan niet worden afgehandeld via het legale financiële stelsel. Door de overheid wordt toezicht uitgeoefend en private partijen die een meldplicht hebben, geven ongebruikelijke transacties aan FIU-Nederland door.

In deze context blijkt dat ondergronds bankieren een passende oplossing biedt voor problemen rond het betalingsverkeer van de internationale groothandel in verdovende middelen. Ondergrondse bankiers kunnen wereldwijd contant geld verhandelen, zij zorgen voor een snelle afhandeling, staan niet onder toezicht en doen nergens melding van bij de officiële instanties. Via het gebruik van tokens bieden zij hun klanten zelfs garantie. Ondergronds bankieren is daarmee voor de drugseconomie verworpen tot een parallel financieel systeem. Het is mogelijk dat de internationale handel in verdovende middelen zoals cocaïne zonder ondergrondse bankiersnetwerken een stuk inefficiënter en dus kleiner zou zijn geweest. Bovendien zijn de kosten gedaald. Zo besloeg de financiële afhandeling in de groothandel eerst 15% van de kostprijs, daalde deze naar ongeveer 6% en gaat zij tegenwoordig zelfs richting de 3%. Mogelijk heeft deze kostenbesparing zelfs een dempende invloed op de marktprijs van cocaïne.

Bij dit artikel zijn ook enkele kanttekeningen te plaatsen. Zo is er zwaar geleund op de opsporing. Wat niet in beeld is gekomen is dan ook onbekend. We weten niet hoe groot het aandeel ondergrondse bankiers is dat zich met het verplaatsen van drugsgeld inlaat, dan wel zich hiervan distantieert. Bovendien zijn de bevindingen in dit artikel grotendeels niet controleerbaar, replicerbaar of objectief te noemen, omdat er geen dossieranalyse is uitgevoerd, geen verslaglegging van gesprekken heeft plaatsgevonden en het aan elke vorm van kwantificering ontbreekt.

Daar staat tegenover dat het artikel niet zozeer bedoeld is om de p-waarde en significantie te berekenen, maar om de lezer te laten nadenken over een simpele vraag die in de literatuur zelden in detail wordt beantwoord, als zij al wordt gesteld. Namelijk: *hoe* worden transacties in de groothandel van verdovende middelen daadwerkelijk afgehandeld? Het verkennen van deze vraag is de moeite waard van-

wege de grote financiële belangen die hierbij spelen. Want daar gaat de groothandel in drugs uiteindelijk om, geld verdienen.

Literatuur

Algemene Rekenkamer 2008

Algemene Rekenkamer, *Bestrijden witwassen en terrorismefinanciering*, Den Haag 2008.

Algemene Rekenkamer 2014

Algemene Rekenkamer, *Bestrijden witwassen: stand van zaken 2013*, Den Haag 2014.

Algemene Rekenkamer 2022

Algemene Rekenkamer, *Bestrijden witwassen deel 3: stand van zaken 2021*, Den Haag 2022.

Bouchard e.a. 2021

M. Bouchard, M. Soudijn & P. Reuter, 'Conflict management in high-stakes illegal drug transactions', *The British Journal of Criminology* (61) 2021, afl. 1, p. 167-186, <https://doi.org/10.1093/bjc/azaa054>.

Buencamino & Gorbunov 2002

L. Buencamino & S. Gorbunov, *Informal money transfer systems: opportunities and challenges for development finance* (Discussion paper of the United Nations Department of Economic and Social Affairs (DESA), nr. 26), 2002.

Van de Bunt & Siegel 2009

H. van de Bunt & D. Siegel (red.), *Ondergronds bankieren in Nederland*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2009.

Cheran & Aiken 2005

R. Cheran & S. Aiken, *The impact of international informal banking on Canada: a case study of Tamil transnational money transfer (Undiyal)* (Working paper), Ottawa: Law Commission of Canada 2005.

DLIO 2022

DLIO (Dienst Landelijke Informatieorganisatie), *De narcostand van Nederland: fenomeenbeeld drugs 2021*, Driebergen 2022.

El-Qorchi e.a. 2003

M. El-Qorchi, S.M. Maimbo & J.F. Wilson, *Informal Funds Transfer systems: an analysis of the informal hawala system*, Washington, DC: International Monetary Fund 2003.

Europol 2015

Europol, *Why is cash still king? A strategic report on the use of cash by criminal groups as a facilitator for money laundering*, Den Haag 2015.

FATF 2003

FATF (Financial Action Task Force), *Combating the abuse of alternative remittance systems: international best practices*, Parijs 2003.

FATF 2013

FATF (Financial Action Task Force), *The role of hawala and other similar service providers in money laundering and terrorist financing*, Parijs 2013.

FIU-Nederland 2022

FIU (Financial Intelligence Unit)-Nederland, *Jaaroverzicht FIU-Nederland 2021*, Den Haag 2022.

Fuentes 1998

J.R. Fuentes, *The life of a cell: managerial practice and strategy in Colombian cocaine distribution in the United States* (diss. City University of New York), 1998.

Griffiths 1905

A. Griffiths, *Oriental prisons: prisons and crime in India, the Amandan Islands, Burmah, China, Japan, Egypt, Turkey* (vol. 12), Londen: The Grolier Society 1905.

Gruter & Van de Mheen 2005

P. Gruter & H. van de Mheen, *Cocaïnehandel in Nederland. Impressies van deelnemers aan drugsdistributienetwerken*, Rotterdam: IVO-reeks 34, 2005.

Hall & Antonopoulos 2017

A. Hall & G. Antonopoulos, '“Coke on tick”: exploring the cocaine market in the UK through the lens of financial management', *Journal of Financial Crime* (24) 2017, afl. 2, p. 181-199.

Hamza 2006

B. Hamza, *A report on the Somali remittance sector in Canada*, York University 2006.

Han & Ireland 2013

C.-H. Han & R. Ireland, 'Informal Funds Transfer systems as a target of customs enforcement', *World Customs Journal* (7) 2013, afl. 1, p. 3-12, <https://doi.org/10.55596/001c.92865>.

Hernandez-Coss 2005

R. Hernandez-Coss, *The US-Mexico remittance corridor: lessons on shifting from informal to formal transfer systems* (World Bank Working Paper nr. 47), Washington, DC: World Bank 2005.

Hoogenboom 2021

A.B. Hoogenboom, *Samen. Samenwerking van notarissen, makelaars/taxateurs en overheidsinstellingen om witwassen en fraude bij onroerend goed transacties te voorkomen* (Aanjaagteam Ondernijning), Den Haag 2021.

Jost & Sandhu 2003

P.M. Jost & H.S. Sandhu, *The hawala alternative remittance system and its role in money laundering*, Lyon: Interpol 2003.

Kruisbergen 2017

E.W. Kruisbergen, *Combating organized crime: a study on undercover policing and the follow the money strategy* (diss. Amsterdam VU), 2017.

Lalam 2022

N. Lalam, *An analysis of cash collection systems related to the European drug market* (Background paper commissioned by the EMCDDA), European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction 2022, www.emcdda.europa.eu/drugs-library/analysis-cash-collection-systems-related-european-drug-market_en.

Levi & Soudijn 2020

M. Levi & M.R.J. Soudijn, 'Understanding the laundering of organized crime money', in: P. Reuter & M. Tonry (red.), *Organizing crime: mafias, markets, and networks* (Crime and Justice, vol. 49), Chicago: University of Chicago Press 2020, p. 579-631.

Maimbo 2003

S.M. Maimbo, *The money exchange dealer of Kabul: a study of the hawala system in Afghanistan*, Washington, DC: World Bank 2003.

Matrix Knowledge Group 2007

Matrix Knowledge Group, *The illicit drug trade in the United Kingdom*, Londen: Home Office 2007.

Mavrellis 2023

C. Mavrellis, *China in our backyard: how Chinese money laundering organizations enrich the cartels* (Written testimony for the House Committee on Oversight and Accountability), 26 april 2023, <https://oversight.house.gov/wp-content/uploads/2023/04/Hearing-on-Chinese-Money-Laundering-Mavrellis-Written-Testimony-4.26.2023-FINAL.pdf>.

McCusker 2005

R. McCusker, *Underground banking: legitimate remittance network or money laundering system?* (Trends & Issues in Crime and Criminal Justice, nr. 300), Canberra: Australian Institute of Criminology, Australian Government 2005.

Ministerie van Justitie en Veiligheid 2022

Ministerie van Justitie en Veiligheid, *Aanpak georganiseerde criminaliteit op hoofdlijnen. Bijlage 3. Ondergronds bankieren* (Kamerbrief 3977507), Directoraat-Generaal Ondermijning, 26 april 2022.

Nabi 2013

S.S. Nabi, 'Hawala-bankieren: een belangrijke schakel binnen de informele economie', in: D. Boels, L. Bisschop, E. Kleemans & K. van der Vijver (red.), *Illegale en informele economie*, Apeldoorn: Maklu 2013, p. 93-114.

Passas 1999

N. Passas, *Informal Value Transfer Systems and criminal organizations: a study into so-called underground banking networks*, Den Haag: WODC 1999.

Passas 2003

N. Passas, *Informal Value Transfer Systems, terrorism and money laundering: a report to the National Institute of Justice*. Den Haag: WODC 2003.

PEO 1996

PEO (Parlementaire Enquête-commissie Opsporingsmethoden), *Inzake opsporing: Enquête opsporingsmethoden* (Bijlage VIII: deelonderzoek I onderzoeksgroep Fijnaut, Autochtone, allochtone en buitenlandse criminele groepen, nr. 0921.7371), 1996.

Pol 2020

R.F. Pol, 'Anti-money laundering: the world's least effective policy experiment? Together, we can fix it', *Policy Design and Practice* (3) 2020, afl. 1, p. 73-94, www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/25741292.2020.1725366.

Rotella & Berg 2022

S. Rotella & K. Berg, 'How a Chinese American gangster transformed money laundering for drug cartels', *ProRepublica* 11 oktober 2022, www.propublica.org/article/china-cartels-xizhi-li-money-laundering.

Ruggiero 2023

A. Ruggiero, *China in our backyard: how Chinese money laundering organizations enrich the cartels*, Washington, DC: Congressional Testimony Foundation for Defense of Democracies (FDD) 2023.

Schrama e.a. 2022

V. Schrama, J. van de Laarschot, C. Volten & R. van Wegberg, *Virtnuele valuta; handelingsperspectieven voor data-gedreven opsporing*, TU Delft 2022.

Slot & De Swart 2018

B. Slot & L. de Swart, *Monitor anti-witwasbeleid 2014-2016. Eindrapportage*, Rotterdam/Den Haag: Ecorys/WODC 2018.

Snaphaan & Van Ruitenburg 2024

T. Snaphaan & T. van Ruitenburg, 'Financial crime scripting: an analytical method to generate, organise and systematise knowledge on the financial aspects of profit-driven crime', *European Journal of Criminal Policy and Research* 2024, <https://doi.org/10.1007/s10610-023-09571-9>.

Soudijn 2014

M.R.J. Soudijn, 'Using strangers for money: a discussion on money-launderers in organized crime', *Trends in Organized Crime* (17) 2014, afl. 3, p. 199-217.

Soudijn 2015

M. Soudijn, 'Hawala and money laundering: the potential use of red flags for persons offering hawala services', *European Journal on Criminal Policy and Research* (21) 2015, afl. 2, p. 257-274.

Soudijn 2016

M.R.J. Soudijn, 'Rethinking money laundering and drug trafficking: some implications for investigators, policy makers and researchers', *Journal of Money Laundering and Control* (19) 2016, afl. 3, p. 298-310.

Soudijn 2017

M. Soudijn, *Witwassen. Criminaliteitsbeeldanalyse 2016*, Driebergen: Landelijke Eenheid 2017.

Soudijn 2024

M. Soudijn, 'Encounters with professional money launderers; an analysis of financial transactions as reported by gatekeepers', *European Journal on Criminal Policy and Research* 2024, <https://doi.org/10.1007/s10610-024-09588-8>.

Soudijn & Akse 2012

M.R.J. Soudijn & Th. Akse, *Witwassen. Criminaliteitsbeeldanalyse 2012*, Driebergen: KLPD, Dienst Nationale Recherche 2012.

Soudijn & De Groen 2015

M.R.J. Soudijn & E.M. de Groen, 'De criminele levensloop van hawaladars. Een verkennend onderzoek', *Justitiële verkenningen* (41) 2015, afl. 1, p. 66-80.

Soudijn & Reuter 2016

M.R.J. Soudijn & P. Reuter, 'Cash and carry: the high cost of currency smuggling in the drug trade', *Crime, Law and Social Change* (66) 2016, afl. 3, p. 271-290.

Stahlie & De Zeeuw 2021

D. Stahlie & L. de Zeeuw, 'Ondergronds bankieren; stand van de rechtspraak', *Nederlands Tijdschrift voor Strafrecht* (44) 2021, afl. 3, p. 175-188.

Thompson 2006

E.A. Thompson, 'The nexus of drug trafficking and hawala in Afghanistan', in: D. Buddenberg & W.A. Byrd (red.), *Afghanistan's drug industry: structure, functioning, dynamics, and implications for counter-narcotics policy*, Washington: United Nations Office on Drugs and Crime (UNDOC)/The World Bank 2006, p. 155-188.

Trehan 2002

J. Trehan, 'Underground and parallel banking systems', *Journal of Financial Crime* (10) 2002, afl. 1, p. 76-84, <https://doi.org/10.1108/13590790310808628>.

Unger e.a. 2018

B. Unger e.a., *Aard en omvang van criminele bestedingen*, Utrecht/Rotterdam/Amsterdam: Universiteit Utrecht/Ecorys/Vrije Universiteit Amsterdam 2018.

UNODC 2023

UNODC, *The hawala system; its operations and misuse by opiate traffickers and migrant smugglers*, Wenen: UNDOC 2023, www.unodc.org/documents/data-and-analysis/AOTP/Hawala_Digital.pdf.

Verhage 2011

A. Verhage, *The anti money laundering complex and the compliance industry*, Oxon: Routledge 2011.

Winer 2008

J.M. Winer, 'Countering terrorist finance: a work, mostly in progress', *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science* (618) 2008, afl. 1, p. 112-132.

Zaitch 2002

D. Zaitch, *Trafficking cocaine. Colombian drug entrepreneurs in the Netherlands*, Den Haag: Kluwer Law International 2002.